

βασικό ηθικό και πολιτικό πρόβλημα του καιρού μας», την αντιμετώπιση δηλαδή του νεο-εθνικιστικού μίσους. Το σύγχρονο εθνο-φαντασιακό χαρακτηρίζεται από αλληπάλλπλες ετερονομίες που, καθώς απορρέουν από τον ίδιο τον κώδικα της εθνικής συγκρότησης, δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν εντός του εθνικού πλαισίου. Αυτό συνιστά έκκλιση για περαιτέρω διερεύνηση των μετα-εθνικών/δι-εθνικών οριζόντων. Σε αντίθεση με το εξακολουθητικά εθνικό μοτίβο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε αυτούς τους δι-εθνικούς ορίζοντες μπορεί να θεμελιωθεί η φιλοσοφική ηθική και το *ήθος του Διαφωτισμού*, «η ιστορική ενδεχομενικότητα, η αφηγηματική πολλαπλότητα, το ήθος της πόλεως».

Στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης, ο Γουργουρής μας παραθέτει τα επιστημικά και επιστημολογικά χαρακτηριστικά της πολυ-πολιτισμικής αντι-αποικιοποίησης που τα τελευταία χρόνια επιτελέστηκε (και εξακολουθεί να επιτελείται) στη Δύση. Όμως προειδοποιεί πως η απο-αποικιοποίηση αυτή συνδυάζεται με νέες (και εκ νέου) αποικιοποιήσεις σε «άλλες περιοχές». Ο νέος ετερολογικός λόγος διαφέρει βέβαια από τον προκάτοχό του, όμως εξακολουθεί να στέκεται υποτιμητικά προς τις έκκεντρες ιδιαιτερότητες με τρόπο που τους προσδίδει «περιθωριακό και έλασσον καθεστώς». Αν, όπως ισχυρίζεται ο Γουργουρής, η «πολιτική ορθότητα» κατάντησε στις μέρες μας να γίνει –από ανατρεπτική ειρωνεία– η πιο θετικιστική ατάκα στο πλαίσιο του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού, τότε οι προσκλήσεις που αντιμετωπίζουμε είναι ενδεχομένως ακόμη μεγαλύτερες απ' ό,τι συνήθως φανταζόμαστε.

ΣΕΡΑΦΕΙΜ Ι. ΣΕΦΕΡΙΑΔΗΣ

ΕΛΠΙΔΑ ΒΟΓΛΗ, *«Έλληνες το γένος»: Η ιθαγένεια και η ταυτότητα στο εθνικό κράτος των Ελλήνων (1821-1844)*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2007, 478 σελ.

Ποιος ήταν ο ορισμός του Έλληνα κατά την ίδρυση του ελληνικού κράτους; Ποια ήταν τα κριτήρια που εξασφάλιζαν την ελληνική ιθαγένεια; Το βιβλίο της Βόγλη δίνει απαντήσεις σε αυτά τα καίρια ερωτήματα. Κυρίως θέμα του είναι η διαμόρφωση του θεσμού της ελληνικής ιθαγένειας ενώ κεντρική θέση στη μελέτη έχει η ανασυγκρότηση της διαδικασίας επιλογής κριτηρίων προσδιορισμού του Έλληνα πολίτη από τη νεοσύστατη ελληνική πολιτεία. Η συγγραφέας εστιάζει στις δύο δεκαετίες μετά την έναρξη της Επα-

νάστασης και παρακολουθεί την εξέλιξη της ελληνικής ιθαγένειας αλλά και των ζυμώσεων σχετικά με το περιεχόμενο της ελληνικής ταυτότητας. Η ανάλυση χωρίζεται σε τρία μέρη: α) Επανάσταση, β) περίοδος απολυταρχίας και γ) συντακτική συνέλευση του 1844.

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου περιγράφονται οι αναζητήσεις των νομοθετών σε σχέση με τα κριτήρια της ελληνικής ταυτότητας υπό τις δεδομένες συνθήκες της Επανάστασης και μέχρι την έλευση του Όθωνα. Στο δίκαιο αυτής της περιόδου εμφανίζονται όλα τα κριτήρια ελληνικότητας που θα απασχολήσουν τους νομοθέτες, πολιτικούς, αλλά και τους ερευνητές τους επόμενους δύο αιώνες: θρησκεία, εντοπιότητα, εθνική καταγωγή, γλώσσα και εθνική συνείδηση.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην ανάλυση της Βόγλη έχει η ανασυγκρότηση των επιχειρημάτων που προέβαλαν λόγιοι και πολιτικοί για να υποστηρίξουν τον έναν ή τον άλλο ορισμό της ελληνικότητας, αλλά και η χρονική αλληλουχία αυτών των συζητήσεων. Το θρησκευτικό κριτήριο, παρά την παρουσία στις «υπό τα όπλα» επαρχίες θρησκευτικών μειονοτήτων, αποτελούσε τον συνεκτικό ιστό της οθωμανοκρατούμενης και τώρα επαναστατικής κοινωνίας. Αυτό απέκλειε μάλιστα, όπως ήταν αναγκαίο, τους μουσουλμάνους εχθρούς στα πεδία της μάχης. Και ενώ ο χριστιανικός χαρακτήρας της επιδιωκόμενης πολιτείας διαχώριζε το υπό σύσταση κράτος από το προκάτοχο καθεστώς και το ενέτασσε στη χριστιανική Ευρώπη, η εντοπιότητα εξυπηρετούσε την προφανή ανάγκη να θεωρηθούν πολίτες του υπό σύσταση ελληνικού κράτους κατά προτεραιότητα οι αυτόχθονες, δηλαδή οι χριστιανοί αυτόχθονες. Σε πρώτη φάση, αυτοί θεωρούνται αυτόματα πολίτες.

Αξίζει να σημειώσουμε εδώ δύο πράγματα: πρώτον, ότι δεν έχουμε αρχικά ρητή αναφορά στην Ορθοδοξία (μάλλον για να μην αποκλειστούν οι καθολικοί αυτόχθονες και κυρίως να μην δυσαρεστηθεί η χριστιανική Δύση) και δεύτερον, ότι το κριτήριο της εντοπιότητας υπήρξε καθόλη τη διάρκεια της Επανάστασης αναγκαίο αλλά και προβληματικό, καθώς η επικράτεια του υπό σύσταση κράτους δεν είχε αναγνωριστεί από διεθνή πράξη και μεταβαλλόταν ανάλογα με τις εξελίξεις του πολέμου.

Από αυτόν τον ορισμό του έλληνα πολίτη προκύπτει και η πρώτη σύγκρουση μεταξύ «αυτοχθόνων» και «ετεροχθόνων». Η σύγκρουση αυτή αποτελεί σε μεγάλο βαθμό καταλύτη της παράλληλης αναζήτησης πρόσθετων κριτηρίων ελληνικότητας όπως η εθνική καταγωγή, η ελληνοφωνία και το «φρόνημα» (δηλαδή, η εθνική συνείδηση). Η εθνική καταγωγή ήταν το κριτήριο που συνένωνε την υπό διαμόρφωση κοινωνία πολιτών με την ευρύτε-

ρη κοινότητα του έθνους. Η ελληνοφωνία προβλήθηκε μάλλον ατυχώς, αφού απέκλειε μεγάλες ετερόφωνες ομάδες. Το φρόνημα, πάλι, αν και συζητήθηκε εκτενώς ως συμπληρωματικό κριτήριο, ουδέποτε εμφανίστηκε στο ελληνικό δίκαιο της ιθαγένειας, διότι υπήρχε κίνδυνος να δημιουργήσει περισσότερα προβλήματα από όσα αναμενόταν να επιλύσει.

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου εξετάζεται η εξέλιξη της ελληνικής ιθαγένειας στο νέο πολιτειακό πλαίσιο της απόλυτης μοναρχίας (1833-1843). Η μετάβαση από τον πολιτισμό των επαναστατικών χρόνων στον υπήκοο του βασιλιά της Ελλάδας αποτελεί το πρώτο δεδομένο που, μετά το τέλος του πολέμου, συνδυάστηκε με τη μετεξέλιξη της χριστιανικής πίστης από κριτήριο της ελληνικής ταυτότητας σε «επικρατούσα» θρησκεία του ανεξάρτητου κράτους. Κορύφωση της τελευταίας διεργασίας υπήρξε η προσαρμογή της ελληνικής πολιτικής ταυτότητας με τρόπο που να επιτρέπει την υπαγωγή της εκκλησίας στο κράτος.

Το όλο εγχείρημα προανήγγειλε την ανάγκη της πολιτισμικής αλλά και διοικητικής *αφομοίωσης* των πολιτών στο ελληνικό κράτος, της υπέρβασης των τοπικιστικών προσπλώσεων και της οργάνωσης του διοικητικού μηχανισμού πριν από την έκδοση ενός νέου νόμου ελληνικής ιθαγένειας που θα ταίριαζε σε ανεξάρτητο εθνικό κράτος. Το δίλημμα εντοπιότητα ή εθνική καταγωγή παρέπεμπε ανοικτά πλέον στην ανάγκη προσδιορισμού της σχέσης του έθνους με τον λαό (το σύνολο, δηλαδή, των ελλήνων πολιτών). Ο νόμος της ελληνικής ιθαγένειας του 1835 εκδόθηκε λίγες ημέρες προτού ενηλικιωθεί και αναλάβει τα καθήκοντά του ο Όθωνας και προσδιόριζε θεωρητικά αυτή τη σχέση. Στην πράξη, ωστόσο, καθοριζόταν από τις πολιτικές που ακολούθησαν οι ελληνικές κυβερνήσεις της περιόδου απέναντι στους αλύτρωτους ή «ομογενείς» στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Ευρώπη με απώτερη επιδίωξη την *ελληνοποίησή* τους με πολιτικούς όρους.

Το βιβλίο ολοκληρώνεται με το τρίτο μέρος όπου παρουσιάζεται η επαναδιαπραγμάτευση από τους πληρεξουσίους του ελληνικού λαού όλων των ζητημάτων που σχετίζονταν με την ελληνική ιθαγένεια και ταυτότητα στην πρώτη συντακτική συνέλευση του ελεύθερου βασιλείου το 1844. Αναλύονται οι συζητήσεις για τη σχέση του «έθνους» με το κράτος καθώς κορυφώνεται η αντιπαράθεση μεταξύ αυτοχθόνων και ετεροχθόνων που υπέβασκε από τα χρόνια της Επανάστασης. Ουσιαστικά, η συνέλευση του 1844 δεν κατέληξε σε ριζικές μεταρρυθμίσεις: απλώς απέκλεισε (και απέλυσε) προσωρινά από τα δημόσια αξιώματα κάποιες ομάδες ετεροχθόνων που δεν είχαν «επιστρέψει» εγκαίρως για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον πό-

λεμο έχοντας έτοι προκαλέσει τις αντιδράσεις των αυτοχθόνων.

Το «Έλληνες το γένος» είναι ένα πολύτιμο βιβλίο για νομικούς, πολιτικούς, και ιστορικούς επιστήμονες που ασχολούνται με θέματα ιθαγένειας, υπηκοότητας και εθνικής ταυτότητας. Αφορά όμως και το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό που θέλει να έρθει σε επαφή με τις καθοριστικές ζυμώσεις οι οποίες επηρεάζουν ακόμη και σήμερα την πολιτική του ταυτότητα.

ΧΑΡΗΣ ΜΥΛΩΝΑΣ

JAMES MARTIN (επιμ.), *The Poulantzas Reader. Marxism, Law and the State*, Verso, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 2008, 440 σελ.

Τριάντα ολόκληρα χρόνια συμπληρώθηκαν χωρίς τον Νίκο Πουλαντζά (1936-1979) και η ακαδημαϊκή φήμη του μεγαλύτερου, αναμφίβολα, έλληνα κοινωνικοπολιτικού επιστήμονα στη σύγχρονη εποχή καλά κρατεί, παρά τις αφελείς κορώνες όσων έχουν εξαγγείλει αυτόχρονα το τέλος των πολιτικών ιδεολογιών και δη του μαρξισμού. Οι γνωστές εκδόσεις Verso, με αφορμή το εν λόγω γεγονός, εξέδωσαν ένα εξαιρετικό ανθολόγιο κειμένων, σε επιμέλεια του James Martin από το Goldsmiths College του Λονδίνου. Ο τόμος συγκεντρώνει κλασικά πλέον κείμενα και άρθρα του Νίκου Πουλαντζά σχετικά με τη φιλοσοφία του δικαίου και την πολιτική κοινωνιολογία, κάποια από τα οποία δημοσιεύονται για πρώτη φορά στην αγγλική γλώσσα. Περιλαμβάνονται αναλύσεις του πολιτικού στοχαστή για το δίκαιο, τις έννοιες της ηγεμονίας και του αυταρχικού κρατισμού, τις κοινωνικές τάξεις και, φυσικά, για τις μνημειώδεις συζητήσεις του [debates] για τη φύση του καπιταλιστικού κράτους με τους κορυφαίους μαρξιστές θεωρητικούς του κράτους και της αριστερής ριζοσπαστικής δημοκρατίας Ralf Miliband και Ernesto Laclau. Στην ολοκλήρωση της έκδοσης συνέβαλαν πολλοί φορείς: το Ινστιτούτο «Νίκος Πουλαντζάς» στην Αθήνα, ο διαπρεπής βρετανός μαρξιστής πολιτικός επιστήμονας Bob Jessop, ο Στάθης Κουβελάκης από το University of London, το περιοδικό *Ο Πολίτης* που, από τη Μεταπολίτευση και μετά, υπό την καθοδήγηση του αείμνηστου Άγγελου Ελεφάντη, έδωσε την ευκαιρία στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό να έρθει σε επαφή με τη σκέψη του Νίκου Πουλαντζά κ.ά.

Ο τόμος περιλαμβάνει και την περιεκτική Εισαγωγή του James Martin όπου, με κεντρικό άξονα αναφοράς τα δεκαοκτώ ανθολογημένα κείμενα, επιχειρείται μία συνολική κατά το δυνατόν παρουσίαση της πνευματικής και ι-